

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

Γ. ΤΟΛΙΑΣ, Ἡ Χάρτα τοῦ Ρήγα καί τά ὄρια τοῦ «ἐλληνισμοῦ» □ Γ. ΚΟΥΜ-ΠΟΥΡΛΗΣ, Κ. Παπαρρηγόπουλος: ἐννοιολογικές πολυσημίες - πολιτικό πρόταγμα □ ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ἀρχαία κληρονομιά καί βενετοκρατού-μενος ἐλληνισμός □ Δ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Νομικά βοηθήματα μετά τήν Ἄλωση □ ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΒΛΑΜΗ, Ἑλληνες ἔμποροι στό Λιβόρνο □ ANNA ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Τά ἐλληνικά βιβλία μαγειρικής τοῦ 19ου αἰῶνα □ PENA ΜΟΛΧΟ, Τά ισπανοεβραϊκά στήν καθημερινή ζωή τῆς Θεσσαλονίκης □ Α. ΓΛΥΤΖΟΥΡΗΣ, Ἡ ἀναβίωση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ χοροῦ στίς Δελφικές Πορτές □ ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, Οἱ ἐκθέσεις τῶν Ἐπιθεωρητῶν Ἐργασίας □ Σ. ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ, Τό «μέγα Ἐθνικόν Σχολεῖον Μακρονήσου» □ Α. ΡΙΖΟΣ, Ἀρβανίτες καί Γκαραγκούνηδες □ ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΟΥ, Σχόλια γιά τήν κοζανίτικη ιστοριογραφία □ Α. ΛΙΑΚΟΣ, Ὁ Τρότσκι καί ὁ Κάλας □ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ: Α. Ἀζέλης - Ι. Καραχρήστος □ ΧΡΟΝΙΚΟ: Ἡ Βιβλιογραφία τοῦ Φ. Ἡλιού, Διεθνές Συμπόσιο στούς Δελφούς □ ΜΝΗΜΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΟΝΔΥΛΗ: Γ. Καλλιόρης, Φ. Ἡλιού, Σ. Ἀσδραχάς □ ΒΙΒΛΙΟ-ΚΡΙΣΙΕΣ: Κ. Πιτσάκης, Κ. Κόμης, Γ. Κουρῆς, Μ. Κοκολάκης, Λίζυ Τσιριμώκου

28
29

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΜΕΛΙΣΣΑ

ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ 10, 10680 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 3611692, FAX. 3600865
ΓΡΑΦΕΙΑ: ΣΚΟΥΦΑ 77, 10680 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 3611692, 3638921

Οι τοπικές συνιστώσες μιᾶς ἐθνικῆς ιστοριογραφίας: σχόλια γιά τήν κοζανίτικη ιστοριογραφία

Ἡ τοπική ιστοριογραφία βρίσκεται σέ ἄμεση συνάρτηση καί ἀλληλεξάρτηση πρὸς τήν ἐθνική ιστοριογραφία, ὄχι ὡς μιά μονοσήμαντη σχέση αἰτίου καί αἰτιατοῦ, ἀλλά ὡς ὀργανικό κομμάτι της¹. Στὴ μικρὴ κλίμακα τῆς τοπικῆς ιστορίας δοκιμάζονται καί ἀναπτύσσονται ὅλα τὰ σχήματα τῆς γενικῆς ιστορίας. Τὸ τοπικὸ παράδειγμα τῆς Κοζάνης καί τῆς ιστοριογραφίας της παρουσιάζεται ἐδῶ ὡς ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα πού ἀντικατοπτρίζει προβλήματα καί ἀναζητήσεις τοῦ ἐθνικοῦ ιστοριογραφικοῦ κορμοῦ². Ἡ συγκεκριμένη προσέγγιση προτίθεται νά παρουσιάσει τὴν ἱστορία τῆς κοζανίτικης ιστοριογραφίας, ὄχι ὡς τοπικὴ ἱστορία, ἀλλά ὡς παράδειγμα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας³.

Ἡ πόλη τῆς Κοζάνης μαζί μέ ὀλόκληρη τὴ δυτικὴ Μακεδονία ἀνήκει στίς ὕστερες προσαρτήσεις ἐδαφῶν στό ἐλληνικὸ κράτος. Ἡ διοικητικὴ ὀθωμανικὴ διαίρεση, τοῦ καζᾶ τῆς Κοζάνης πού ὑπαγόταν στό βιλαέτι τοῦ Μοναστηριοῦ (Βιτώλια), ἐνσωματώθηκε στό ἐλληνικὸ κράτος, ὡς διοικητικὴ περιφέρεια ἑνὸς νομοῦ τῆς Μακεδονίας. Μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, καί συγκεκριμένα στίς 11 Ὀκτωβρίου 1912, τὰ ἐλληνικὰ στρατεύματα μπαίνουν στὴν Κοζάνη καί ἀρχίζει μιά νέα περίοδος ἀνακαλύψεων καί προσαρμογῶν, τόσο γιά τὸ ἐλληνικὸ κράτος ὅσο καί γιά τὴ δυτικομακεδονικὴ περιοχὴ. Ἡ περίοδος κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἀντίκτυπος αὐτῆς τῆς ἔνωσης ἀρχίζει νά γίνεται ἀντιληπτός σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τοῦ δημόσιου βίου τῆς περιοχῆς, ἀλλά καί στὴν τοπικὴ ιστοριογραφία, εἶναι ὁ μεσοπόλεμος, μιά περίοδος πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ νέου τύπου κρατικὲς ἐπεμβάσεις σέ ὀλόκληρη τὴ Μακεδο-

1. Ὁ R. Romano διαπραγματευόμενος τὸ θέμα «Τοπικὴ Ἱστορία - Γενικὴ Ἱστορία», σημειώνει: «ὀφείλει νά ὑπολογίζει ὅτι αὐτὴ [ἡ τοπικὴ ἱστορία] ἀποτελεῖ πάντοτε μέρος ἑνὸς εὐρύτερου μηχανισμοῦ καί ὅτι ἓνα ἐξάρτημα τοῦ μηχανισμοῦ δέν ἔχει καί μεγάλη σημασία παρά μόνο ἂν τοποθετηθεῖ ἐπακριβῶς -ὀργανικά καί τοπικά- στό ἐσωτερικὸ αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ»: *Ποῦ ὀδεύει ἡ ἱστορία; ἀναζητήσεις τῆς σύγχρονης ιστοριογραφίας*, Ἀθήνα ΕΜΝΕ-Μνήμων, 1988, σ. 52.

2. Τὸ τοπικὸ παράδειγμα χρησιμοποιεῖται ἐδῶ σέ συνάφεια πρὸς τὸ ἐρώτημα πού ἔχει θέσει ὁ Β. Παναγιωτόπουλος: «ἂν σέ ιστοριογραφικὸ ἐπίπεδο τὸ τοπικὸ διατυπώνεται σχετικὰ εὐκόλα, τὸ γενικὸ ποῖο εἶναι; Εἶναι τὸ ἐθνικὸ, εἶναι τὸ περιφερειακὸ, εἶναι τὸ ζωτικὸ, τὸ θεματικὸ;»: Β. Παναγιωτόπουλος, «Γενικὸ καί Μερικὸ. Οἱ διαφορετικὲς ἱστορικὲς τύχες», *Ἀπὸ τὴν τοπικὴ ἱστορία στὴ συνολικὴ: τὸ παράδειγμα τῆς Λευκάδας, 15ος-19ος αἰ. Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Ἐπτανησιακοῦ Πολιτισμοῦ* (Λευκάδα 8-12 Σεπτεμβρίου 1993), Ἀθήνα 1996, σ. 458.

3. Οἱ πρῶτες σκέψεις αὐτῆς τῆς μελέτης παρουσιάστηκαν στὸν Βόλο, στίς 14 Μαρτίου 1998, σέ ἐκδήλωση μέ θέμα «Τοπικὴ Ἱστορία - Ἐθνικὴ Ἱστορία», πού ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸν Δήμο Βόλου καί τὸ Δημοτικὸ κέντρο ἱστορικῶν ἐρευνῶν, τεκμηρίωσης ἀρχεῖων καί ἐκθεμάτων.

Σχόλια για την κοζανίτικη ιστοριογραφία

νία. Ἡ Κοζάνη, ἀποκομμένη ἀπὸ τὴ βαλκανικὴ ἀγορὰ καὶ συγκεκριμένα τὸ Μοναστήρι (Βιτώλια), πού ἦταν τὸ πολιτικὸ καὶ οἰκονομικὸ κέντρο τῆς ὁμώνυμης ὀθωμανικῆς διοικητικῆς περιοχῆς, θὰ συγκροτήσῃ καὶ αὐτὴ τοὺς δεσμούς της μὲ τὸ ἔθνικὸ κέντρο, ὄχι μόνο μέσω τοῦ δημόσιου βίου καὶ τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων⁴, ἀλλὰ καὶ μέσω τῆς τοπικῆς ιστοριογραφίας.

Ἀντιστοίχως τὸ ἑλληνικὸ κράτος θὰ ἐπενδύσῃ οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ στὶς νέες περιοχὲς του, ἐπιδιώκοντας παράλληλα νὰ ὁμοιογενοποιήσῃ τὶς νέες ἐδαφικὲς προσκτήσεις. Πρῶτο βῆμα πρὸς αὐτὸ τὸ στόχο ἀποτελεῖ ἡ μετονομασία ὄλων τῶν δυτικομακεδονικῶν οἰκισμῶν, μιά ἐνέργεια βίαιης, ἀλλὰ μακροχρόνια ἀποτελεσματικῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὸ ὀθωμανικὸ παρελθόν. Ἀρωγὸς σέ αὐτὴ τὴν προσπάθεια ὁμοιογενοποίησης ἔρχεται πρῶτα ἡ ἀρχαία καὶ κατόπιν ἡ βυζαντινὴ γεωγραφία. Πρόκειται γιὰ μιά ἰδιαίτερα δυσχερῆ προσπάθεια, ὥστε τὸ ἴδιο τὸ ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν διὰ τῶν ἐκπροσώπων του νὰ ὁμολογῇ: «Ἡ συνταύτισις τῶν ἀρχαίων πόλεων πρὸς τὰς σημερινὰς καὶ ἐπομένως ἢ εἰς αὐτάς φυσικὴ μεταθίβασις τῶν ὀνομάτων ἐκείνων εἶναι ἐν Μακεδονίᾳ ἰδιαίτερος δυσχερῆς»⁵. Οἱ ἑλληνικὲς κρατικὲς προσδοκίαι καὶ οἱ ἰδεολογικὲς προβολές ἀπὸ καὶ πρὸς τὴ Μακεδονία εἶναι τμῆμα ἑνὸς μεγάλου ἱστορικοῦ προβλήματος. Ἄς περιοριστοῦμε νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι στὸ πεδίο τῆς ὁμοιογενοποιητικῆς πολιτικῆς θὰ στηθεῖ τὸ οἰκοδόμημα τῶν κύριων οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν στόχων τῆς ἑλληνικῆς κρατικῆς πολιτικῆς στὴν περιοχὴ τοῦ ἐνιαίου τότε νομοῦ Κοζάνης καὶ Γρεβενῶν. Δύο εἶναι τὰ ἀναπτυξιακὰ προβλήματα πού ἀναδύονται: πρῶτον, ἡ ἀρδευτικὴ ἐκμετάλλευσή τοῦ Ἀλιάκμονα, στὸ πλαίσιο μιᾶς γεωργικῆς πολιτικῆς ἀναδιάταξης, πού θὰ συνταιριαστῇ μὲ τὴν ἐγκατάσταση-ἐποικισμό τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοὺς πρόσφυγες, καὶ δεύτερον, ἡ ἐξόρυξη τοῦ λιγνίτη ἀπὸ ἰδιῶτες ὡς καύσιμης ὕλης στὴν ἀρχὴ καὶ ἀργότερα ὡς πρῶτης ὕλης γιὰ παραγωγή ἐνέργειας. Αὐτὴ ἡ ὑποδομὴ θὰ καταλήξῃ μεταπολεμικὰ στὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ μεγαλύτερου κρατικοῦ ἔργου ἐξηλεκτρισμοῦ (Δ.Ε.Η.) στὴν Ἑλλάδα. Παράλληλα ἡ περιοχὴ θὰ ἀποτελέσῃ τὸ πεδίο διαμάχης καὶ πελατειακῆς πολιτικῆς μεταξὺ βενιζελικῶν καὶ ἀντιβενιζελικῶν ὁμάδων, μὲ στόχο τὴν προσέλευση ἐκλογικῆς πελατείας.

Τὸ θέμα ἔχει δύο ὄψεις: τὴν πολιτικὴ προοπτικὴ καὶ τὸν σχεδιασμό ἀπὸ τοὺς κρατικοὺς φορεῖς καὶ παράλληλα τὴν τοπικὴ προσπάθεια καὶ ἀνάγκη ἐνσωμάτωσης στὸν ἔθνικὸ κρατικὸ μηχανισμό. Πρόκειται γιὰ μιά περίοδο

4. Γιὰ τὴ διαφοροποίησιν πού παρατηρεῖται στὸν μεσοπόλεμο ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς δεσμούς τῶν βαλκανικῶν πόλεων στὴν ἐθνικὴ σχέση μὲ τὸ ἑλληνικὸ κράτος βλ. Νίκος Καλογηρόπουλος, «Ἡ γεωγραφία τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ: οἱ μετασηματισμοὶ τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου στὸ μεσοπόλεμο», στί: Γ. Μαυροκορδάτος - Χρ. Χατζηιωσήφ (ἐπιμ.), *Βενιζελισμὸς καὶ ἀστικός ἐκσυγχρονισμὸς*, Ἡράκλειο 1992, σ. 83.

5. Β. Κολοκοτρώνης (διευθ. Ὑπουργεῖου Ἐξωτερικῶν), *Μελέτη περὶ ἐξελληνισμοῦ τῶν ξένων τοπωνυμίων τῆς Μακεδονίας*, Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο, 1925, σ. 6.

Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου

συμμετοχικής πορείας τόσο κρατικής όσο και τοπικής προς μιά όμογενοποίηση που εκφράζεται σε όλα τα επίπεδα του δημόσιου βίου. Άρωγός σε αυτή την προσπάθεια θα είναι συχνά η έπιστράτευση του ιστορικού παρελθόντος.

Σε αυτό τό κείμενο θα ιστορηθούν οι έθνικοί δεσμοί της Κοζάνης με τό έλληνικό κράτος μέσα από τήν τοπική ιστοριογραφία. Τό παράδειγμα της Κοζάνης φαίνεται νά αποτελεί μιά κανονικότητα, ή σκιαγράφηση του μερικού, ό τρόπος προσαρμογής του μερικού στό γενικό αποτελούν μέρος μιάς γενικότερης προβληματικής που άφορά τήν ένσωμάτωση του δυτικομακεδονικού χώρου στό έλληνικό κράτος.

Τό 1924 τυπώνεται στήν Άθήνα ή πρώτη ιστορία της Κοζάνης του Παναγιώτη Λιούφη⁶. Ό κοζανίτης Π. Λιούφης είχε σπουδάσει με τή βοήθεια του Μουράτειου κληροδοτήματος στή Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου της Άθήνας (1886-1891), με καθηγητές ιστορίας τόν Κ. Παπαρρηγόπουλο και τόν Σπ. Λάμπρο⁷. Δίδαξε στόν Πειραιά, στό λύκειο του κοζανίτη Ζήση Άγραφιώτη, και έμπλεος από έθνικά συναισθήματα επέστρεψε στή γενέτειρα, όπου έργάστηκε ως καθηγητής (1894-1918) και μετά ξαναγύρισε στήν Άθήνα, όπου και τύπωσε τήν *Ίστορία* του⁸.

Στόν πεντασέλιδο πρόλογο της *Ίστορίας* του ό Λιούφης θά εξηγήσει τόσο τούς λόγους συγγραφής της, όσο και τή θεματολογία της. Κύριος λόγος συγγραφής του έργου είναι ή βουλγαρική προπαγάνδα στή Μακεδονία, που είχε προδιαγράψει τά όρια του σλαβισμού μέχρι τόν Άλιάκμονα, ώστε «ή μελέτη και συγγραφή ιστοριών των πόλεων της Μακεδονίας καθίσταται άναγκαία και άνύσιμος σήμεραν προς γνώσιν και έρμηνείαν της ιστορικής εξέλιξεως της χώρας»⁹. Ό ίδιος σημειώνει και τό κέντρο προπαγάνδας του άντι-

6. Π. Λιούφης, *Ίστορία της Κοζάνης*, Άθήνα, Τυπ. Ι. Βάρτσου, 1924, Άνατύπωση από τόν Σύνδεσμο Γραμμάτων και Τεχνών Κοζάνης 1994. Άγγελία της πρώτης έκδοσης της *Ίστορίας* δημοσιεύτηκε πρωτοσέλιδα στήν έφημερίδα της Κοζάνης, *Ήχώ της Μακεδονίας*, άρ. 630, 15 Ίουλίου 1924.

7. Ή πληροφορία του χρόνου φοίτησης είναι από τά Μητρώα φοιτητών του Πανεπιστημίου Άθηνών, που έπεξεργάζεται ό Κ. Λάππας, τόν όποιο και εύχαριστώ.

8. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μιά βορειοελληνική πόλη στήν τουρκοκρατία. Ίστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, Άθήνα, Έστία, 1992, σ. 198.

9. Π. Λιούφης, *Ίστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. VIII, Τήν άνάγκη ένταξης στόν έθνικό ιστοριογραφικό κορμό μέσα από τήν τοπική ιστορία φαίνεται νά καλύπτουν και οι Ίστορίες άλλων μακεδονικών πόλεων έντός και έκτός των ελληνικών συνόρων, που εκδίδονται τά ίδια χρόνια έως τό 1935· βλ. ένδεικτικά τίς Ίστορίες που τυπώνονται στό τοπικά κέντρα: Εύστρ. Στουγιαννάκης, *Ίστορία της πόλεως Ναούσσης*, Έδεσσα 1925· Εύ. Στράτης, *Ίστορία της πόλεως των Σερρών*, Σέρρες 1926· Π. Τσάλλης, *Τό δοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσαλονίκη 1932· και Ίστορίες που τυπώνονται στό έθνικό κέντρο: Κ. Σκενδερής, *Ίστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Άθήνα, Τυπ. Βάρτσου, 1928· Ι. Άποστόλου, *Ίστορία της Σιατίτσης*, Άθήνα, Τυπ. Δημητράκου, 1929.

Σχόλια γιά τήν κοζανίτικη ιστοριογραφία

πάλου, τό χωριό Έμποριο Έορδαίας κοντά στήν Πτολεμαΐδα. Ποιά εΐναι ή ταυτότητα αύτου του οικισμού μάς πληροφορεΐ ή έλληνική έθνολογική στατιστική του Άθ. Χαλκιοπούλου, πού πραγματοποιεΐται λίγο πριν άπό τήν ένωση τής Μακεδονίας στο έλληνικό κράτος: στο χωριό αύτό άπογράφονται, παραδόξως ίσομερως, 400 Χριστιανοί όρθόδοξοι, 400 Χριστιανοί βουλγαρίζοντες, καΐ 400 μουσουλμάνοι. Λίγο νωρίτερα ή βουλγαρική άπογραφή εΐχε δώσει έντελώς διαφορετικούς άριθμούς, 1.600 έξαρχικούς καΐ 120 έλληνες όρθόδοξους¹⁰. Η Ιστορία αύτου του οικισμού άποτελεΐ ένα ζωντανό παράδειγμα του περίπλοκου προβλήματος των πληθυσμών τής μακεδονικής γής, άφου παρέμεινε μέχρι σήμερα δίγλωσσο, έλληνόφωνο καΐ σλαβόφωνο.

Η κύρια αίτια λοιπόν συγγραφής του έργου του Λιούφη διατυπώνεται άπό τον ίδιο ως έξης: «ή σκέψις συγγραφής καΐ έκδόσεως Ιστορίας τής πόλεως προς άπόδειξιν τής ελληνικωτάτης φύσεως, καΐ άγνης έθνικής ύποστάσεως των κατοίκων αύτης, άνέκαθεν τήν γλώσσαν, τά ήθη καΐ τήν παιδείαν των προγόνων καλλιεργούντων»¹¹. Τά χρόνια πού φοΐτησε στο Πανεπιστήμιο τής Άθήνας διαμόρφωσαν τήν ιδεολογική του συγκρότηση καΐ μετά τήν ένωση τής πατρίδας του μέ τό έλληνικό κράτος, μέσα άπό τήν ασφάλεια πού του παρεΐχε τό έθνικό κράτος, θέλησε νά προσγράψει καΐ αύτός τήν Ιστορία του τόπου του στον κορμό τής έθνικής ιστοριογραφίας.

Ο Π. Λιούφης, πού εΐχε γεννηθει γύρω στα 1870 καΐ εΐχε ζήσει όλη τή δίνη του μακεδονικού άγώνα, εΐχε μετάσχει σε συνωμοτικές άπελευθερωτικές κινήσεις του Ίωνα Δραγούμη τό 1903 στήν Κοζάνη¹². Εΐναι γνωστό ότι άπό όλόκληρη τή δυτική Μακεδονία, ή Κοζάνη καΐ ή έγγύς περιοχή τής δέν ύπήρξαν τόποι δραματικών εξελίξεων μέσα στο μακεδονικό άγώνα, όπως συνέβη μέ τήν Καστοριά, τή Φλώρινα καΐ τά γύρω χωριά τους. Τό αίσιο τέλος του άγώνα γιά τήν πατρίδα του εΐχε άναιρέσει σε ένα βαθμό τους κινδύνους καΐ τους φόβους προς τήν αντίπαλη έθνικοθρησκευτική προπαγάνδα ώστε νά σημειώνει: «ήτόνησεν ούτως ό κύριος σκοπός τής έμφανίσεως του συγγράμματος», τό όποιο εΐχε γραφεί πολύ ένωρίτερα. Άπό τήν άλλη πλευρά όμως δέν ήθελε ή Κοζάνη νά εΐναι άπούσα άπό έναν έπικείμενο έθνικό έορτασμό, τήν έκατονταετηρίδα άπό τήν άπελευθέρωση του έλληνικού κράτους

10. Τό Έμποριον άπογράφεται στον καζά Καΐλاریου, ως χωριό μικτό καΐ χριστιανικό, θλ. Άθ. Χαλκιοπούλου, *Η Μακεδονία. Έθνολογική στατιστική των βιλαετίων Θεσσαλονίκης καΐ Μοναστηρίου*, Άθήνα 1910, σ. 108. Γιά τή βουλγαρική άπογραφή θλ. D. M. Brancoff, *La Macédoine et sa population chretienne*, Παρίσι 1905, σ. 178. Ο Brancoff (D. Miscey) ήταν ό γραμματέας τής βουλγαρικής εκκλησίας καΐ τά στοιχεία του ήταν του 1899. Γιά μία συγκριτική προσέγγιση των δύο άπογραφών θλ. V. Aarbake, «Identita ethnica e irredentismo in un contesto di mutamento politico e sociale. Il caso della Macedonia fra Otto e Novecento», π. *Quaderni Storici*, τ. 84/3, 1993, σ. 733-741.

11. Π. Λιούφης, *Ιστορία τής Κοζάνης*, ό.π., σ. VI.

12. Β. Σαμπανόπουλος, *Η Κοζάνη στο Μακεδονικό άγώνα. Εΐσαγωγικές λεπτομέρειες*, Άνάτυπο άπό τό π. *Έλιμειακά*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 49-50.

Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου

πού γιορτάστηκε τό 1930, λίγα χρόνια μετά τήν έκδοση τής *Ίστορίας* του. Τά ἴδια χρόνια εἶχε ἀρχίσει νά κυκλοφορεῖ καί τό *Πανελλήνιον Λεύκωμα. Ἐθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος 1821-1921*. Δίπλα λοιπόν στό πάνθεον τῶν ἡρώων τοῦ 1821 καί ἡ ἱστορία τῆς πόλεως: «πρός δέ τούτοις τοιαύτη ἐργασία συντελουμένη ἔσται χρησιμωτάτη διά τό Πανελλήνιον λεύκωμα ἐπ' εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἑκατονταετηρίδος μετ' ὀλίγον χρόνον, καί τῆς πανηγυρικῆς ἐκδηλώσεως τοῦ σεβασμοῦ καί τῆς εὐγνώμοσύνης πάντων τῶν Ἑλλήνων πρὸς τό ὑψηλόν καί μέγα ἔργον τῶν κατὰ τό 1821 ἀγωνισαμένων, καί τήν τοῦ Γένους ἐλευθερίαν ἀποκαταστησάντων καί ἡ διά τοῦ ἔργου ἐμφάνις τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως παρέχει ὁπωσδήποτε τήν μερίδα τῆς εἰς τήν πανελλήνιον προσφοράν τῆ μνήμη τῶν Ἑρώων»¹³.

Ἡ *Ίστορία τῆς Κοζάνης* χωρίζεται σέ τρία μέρη: τό ἱστορικόν, τό Ἐκπαιδευτικόν καί τό Βιογραφικόν. Δέν ἀπαντᾷ ἡ ἐνότητα τῆς γεωγραφίας καί τῆς τοπογραφίας, ὅπως τῆ συναντᾶμε σέ ἄλλες τοπικές ἱστορίες, πού ἀναφέρονται σέ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος¹⁴. Ἐξάλλου τῆ συνολική γεωγραφική εἰκόνα τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας εἶχε καταθέσει στό ἔργο του ὁ Μαργαρίτης Δήμιτσας¹⁵. Τῆ γεωγραφία τῆς περιοχῆς εἶχε δώσει σέ ἀνυπόγραφο χειρόγραφο ἔργο του ὁ Χαρίσιος Μεγδάνης, μέ τίτλο «Ἀπογραφική ἔκθεσις τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους τῆς Μακεδονίας» [1818]¹⁶, ἔργο στό ὁποῖο ἔχουν γίνει οἱ περισσότερες ἱστοριογραφικές ἀναφορές ὡς πρὸς τήν ἱστορία τῆς Κοζάνης, ἀρχίζοντας ἀπό τόν Κ. Γουναρόπουλο στή μελέτη τοῦ «Κοζανικά. Περί Κοζάνης»¹⁷. Ἡ γεωγραφική περιγραφή τῆς περιοχῆς, τό πρῶτο βῆμα στήν ἐξοικείωση μέ τό ἱστορικό περιβάλλον, εἶχε, ἔστω ἀτελῶς, συντελεστεῖ. Τό αἰτούμενο τῆς διαμόρφωσης ἱστορικῆς συνείδησης, μέ στόχο τῆ μελλοντικῆ ἐνταξη στό ἑλληνικό ἔθνος, μέσα ἀπό τῆ γεωγραφία, πού εἶχε ξεκινήσει διαυγέ-

13. Π. Λιούφης, *Ίστορία τῆς Κοζάνης*, ὀ.π., σ. VIII-IX.

14. Ἡ ἐνότητα τῆς γεωγραφίας ἢ τοπογραφίας ἀποτελεῖ μιά κανονικότητα στίς τοπικές ἱστορίες. Ἐκτός ἀπό τίς τοπικές ἱστορίες, πού ἀναφέρθηκαν ἤδη, σημειώνω ἐδῶ μερικές παλαιότερες ἀπό τόν χώρο τοῦ περιφερειακοῦ ἑλληνισμοῦ, πού ἔχουν ἐνσωματώσει στήν προβληματική τους τῆ γεωγραφία: Ἐμμ. Κρητικίδης, *Τοπογραφία ἀρχαία καί σημερινή τῆς Σάμου*, Ἐρμούπολη 1869, Ἀνατύπωση: Δ. Καραβίας, Ἀθήνα 1982· Σ. Γ. Τάξης, *Συνοπτική Ἱστορία τῆς Λέσβου*, Κωνσταντινούπολη 1874 καί *Συνοπτική Ἱστορία καί Τοπογραφία τῆς Λέσβου*, Κάιρο 1909, Ἀνατυπώσεις: Πανεπιστήμιο Αἰγαίου, Μυτιλήνη 1996 καί 1994. Γιά τῆ θεματική τῆς τοπικῆς ἱστοριογραφίας βλ. ἐπίσης Γ. Γιαννόπουλος, «Ἡ τοπική ἱστορία», στό: *Τοπική ἱστορία καί ἀρχεῖα*. (Σάμος 26-27 Ἀπριλίου 1991), *Πρακτικά*, Σάμος 1992, σ. 21-22.

15. Μ. Δήμιτσας, *Ἀρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, Μέρος Β', *Τοπογραφία*, Ἀθήνα 1874 καί *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καί μνημείοις σωζομένοις*, Ἀθήνα 1896 (καί τά δύο σέ φωτοανατυπώσεις τοῦ ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1988).

16. Τό κείμενο ἐκδόθηκε ἀπό τόν Μιχ. Καλινδέρη, *Γραπτά Μνημεῖα ἀπό τῆ Δυτικῆ Μακεδονία χρόνων Τουρκοκρατίας*, Πτολεμαῖδα 1940, σ. 3-25.

17. π. Πανδώρα, τ. ΚΒ', τχ. 525, 1872, σ. 488-497.

στερα από τούς Δημητριάδης (Δ. Φιλιππίδη, Γρ. Κωνσταντά) στό έργο τους *Γεωγραφία Νεωτερική* (1791)¹⁸, είχε ήδη θρει μερικώς τά ανάλογα τοπικά του παραδείγματα. Μαζί μέ τή γεωγραφία μιά άλλη άπουσία κάνει αίσθηση, αυτή τής λαογραφίας. Νά έπισημάνουμε τή γνωστή καταγραφή λαογραφικών πληροφοριών σέ πολλές τοπικές ιστορίες, μαζί μέ τήν άποθησαύριση τοπικών γλωσσικών ιδιωτισμών, πού έπικεντρώνεται σέ τοπωνύμια καί όνοματολογικό ύλικό. Τέτοιου είδους θεματολογική διάταξη συνήθως έπιχωριάζει σέ 'Ιστορίες τόπων μέ σαφές γεωγραφικό περίγραμμα καί άδιαμφισβήτητο ιστορικό παρελθόν, όπως π.χ. τά νησιά¹⁹. Αυτή ή γνωριμία μέ τόν τόπο λείπει όλωσδιόλου από τήν *Ίστορία* του Λιούφη: πρόκειται γιά μιά «στρατευμένη ιδεολογικά» τοπική ιστορία, στήν όποία δέν γίνεται άναφορά στά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου, τής γλώσσας, του ύλικού βίου.

Δύο θέματα θά γίνει προσπάθεια νά άναδειχθούν, όσο είναι δυνατόν, στήν *Ίστορία τής Κοζάνης*: ή άδιάσπαστη τοπική ιστορική συνέχεια, κατά άναλογία του τρίσημου παπαρρηγοπούλειου σχήματος (Αρχαιότητα - Βυζάντιο - Νέος Έλληνισμός)²⁰, ή όποία όλοκληρώνεται μέ μιά περιγραφή τής λαμπρής έλληνικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας γύρω από τήν περιώνυμη σχολή τής Κοζάνης. Τό δεύτερο θέμα πού θά άναδειχθεί είναι οι άπόδημοι έμποροι καί λόγιοι τής Κοζάνης, σχεδόν κατά άναλογία των ήρώων του '21, πού διεθέταν άλλες τοπικές ιστορίες. Η πόλη-γενέτειρα άναδεικνύεται μέσα από τήν ιστορία των άπόδημων Κοζανιτών. Αυτά θά είναι τά κύρια θέματα πού θά πλειοδοτήσουν στήν ένταξη τής κοζανίτικης ιστορίας στον κορμό τής έθνικης ιστοριογραφίας.

Ός προς τό πρώτο θέμα ή σύνδεση τής πόλης τής Κοζάνης μέ τήν άρχαιότητα είναι άδύνατη, άφου πρόκειται γιά μιά πόλη πού δημιουργείται μέσα στήν Τουρκοκρατία. Η γύρω περιοχή είναι πλούσια τόσο σέ άρχαία όσο καί σέ ρωμαϊκά κατάλοιπα, μέ δυνατότερο παράδειγμα τήν Αϊανή, ή όποία όμως είναι πρόσφατη άρχαιολογική άνακάλυψη. Ο Π. Λιούφης δέν γνώριζε τό άρχαιολογικό έργο πού ξεκίνησε στήν περιοχή του άμέσως μετά τό 1912, μέ πρωτοπόρους άρχαιολόγους τόν Α. Άρβανιτόπουλο (1912) καί τόν Ν. Παπαδάκη (1913)²¹. "Όσο γιά τόν συντοπίτη του από τή Βλάστη Έφορδαίας, Άντ. Κε-

18. Αίκατερίνη Κουμαριανού (έπιμ.), Άθήνα, Έρμης, ΝΕΒ, 1988, σ. 33-36.

19. Αυτή ή θεματολογία άπαντά στίς 'Ιστορίες των νήσων των Κυκλάδων από τόν 19ο έως καί τόν 20ό αϊ., βλ. ένδεικτικά: Τ. Άμπελας, *Ίστορία τής νήσου Σύρου*, Έρμούπολη 1874· Ι. Ψύλλας, *Ίστορία τής νήσου Κέας*, Άθήνα 1920· Ι. Χατζηδάκης, *Ίστορία τής νήσου Μήλου*, Άθήνα 1927.

20. Η *Ίστορία του Έλληνικού Έθνους* του Κ. Παπαρρηγόπουλου, ή όποία συγκροτείται καί τυπώνεται μεταξύ 1860-1875· βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Κ. Παπαρρηγόπουλος*, Άθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1986, σ. 221 κ.έξ., θά χρειαστεί κάποιο χρόνο γιά νά διδαχθεί καί νά διαδοθεί, χρόνος ό όποιος συμπίπτει καί μέ τό χρόνο σπουδών του ίδιου του Π. Λιούφη.

21. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Έπιγραφές Άνω Μακεδονίας*, τ. Α', Άθήνα, Τ.Α.Π.Α., 1985, σ. 6-7.

Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου

ραμόπουλλο, αυτός άρχισε τή συστηματική έκδοση άρχαιολογικού ύλικού από τήν περιοχή λίγο μετά από τήν έκδοση τής *Ίστορίας* του Λιούφη²².

Άπομένει ή σύνδεση μέ τό βυζαντινό παρελθόν, ή όποία έπιχειρείται μέ-σα από τούς έκκλησιαστικούς θεσμούς καί συγκεκριμένα τόν δεσμό τής Κοζάνης μέ τό θεσσαλικό μοναστήρι τής Παναγίας τής Όλυμπιώτισσας στήν Έλασσώνα. Τά ρευστά σύνορα τής βυζαντινής Θεσσαλίας μέ τή νοτιοδυτική Μακεδονία²³, ή στρατηγική θέση τών Σερβίων σέ σχέση μέ τή θεσσαλική πεδιάδα²⁴ άποτελούν εύνοϊκό πλαίσιο συσχέτισης τών δύο περιοχών. Σέ άμεση συνάρτηση μέ τά άνωτέρω ή *Ίστορία τής Κοζάνης* του Λιούφη ξεκινά μέ τή συσχέτιση τής πόλης πρός τή μονή τής Όλυμπιώτισσας στή Θεσσαλία σέ ένα χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Άνδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (1336)²⁵. Στο χρυσόβουλο, τό όποιο στή συνέχεια άποδείχτηκε πλαστό, γίνεται άναφορά στα κτήματα τής μονής Όλυμπιώτισσας: «περί τήν τοιαύτην σεβασμίαν μονήν χωρίον ή Στάρισα μετά τής νομής καί περιοχής αυτού· εις τό καπετανίκιον Βανίτζης καί τόν Σφαρημόν»... Τό καπετανίκιον Βανίτσης άναπτύσσεται σέ ένα άλλο ύστερότερο μεταφρασμένο «χρυσόβουλλο» (1730), πλαστό καί αυτό, πού άποδίδεται στον πρίγκηπα Ροδόλφο Κατακουζηνό. «Πλησίον τών Σερβίων τήν χώραν Βάνιτσαν μετά τών νερομύλων καί του τόπου Κοζάνης, σύν τή μικρά έκκλησία του άγίου Δημητρίου καί πάντων τών λοιπών κτημάτων καί ύποστατικών, τών δεδομένων παρά τών κυριευσάντων τής Βλαχίας μετά του δεκάτου τών γεννημάτων, ζώων, κρασιών, δοσιμάτων, φόρων τελωνίων, καί τής έλευθερίας του κτίζειν καί κατασκευάζειν παντός είδους πράγματος»²⁶. Τό χρυσόβουλο του Άνδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου έχει θεωρηθεί πλαστό από τόν Δ. Ζακυθινό (1930), τόν Fr. Dölger (1931) καί τόν Ν. Βέη (1956)²⁷. Συνεπώς ή χρονολογική άναγωγή τής πόλης στό πρώτο μισό

22. στό *Ίδιο*, σ. 7. Ό Α. Κεραμόπουλλος έπισημαίνει τήν έθνική άναγκαιότητα γιά τήν έναρξη άρχαιολογικών έρευνών στή δυτική Μακεδονία καί στον πρώτο τόμο του *Ήμερολογίου τής Μεγάλης Ελλάδος* του Γ. Δροσίνη, Αθήνα 1922, σ. 305-314.

23. Άννα Άθραμέα, *Ή βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι τό 1204. Συμβολή εις τήν ιστορικήν γεωγραφίαν*, Αθήνα 1974, σ. 28-39.

24. Γιά τή στρατηγική θέση αυτής τής περιοχής ως άσπίδας από τά μεσαιωνικά χρόνια έως τούς Βαλκανικούς πολέμους, βλ. Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου, «Ή μονή τής Ζάθορδας καί ό οικισμένος χώρος στήν κοιλάδα του μέσου Άλιάκμονα», *Ή Κοζάνη καί ή περιοχή τής, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου*, Κοζάνη 1997, σ. 542.

25. Π. Λιούφης, *Ίστορία τής Κοζάνης*, ό.π., σ. 21-23.

26. στό *Ίδιο*, σ. 23-26.

27. Γιά τήν πλήρη έκδοση τών εγγράφων, τό σχολιασμό καί τήν πλαστότητά τους βλ. Εύ. Σκουβαράς, *Όλυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967, σ. 493-523. Τό τοπωνύμιο Βάνιτσα ή Μπάνιτσα δέν είναι σπάνιο στον βαλκανικό χώρο. Στή δυτική Μακεδονία έντοπίζονται δύο όμώνυμοι οικισμοί: Άνω καί Κάτω Βάνιτσα μετονομασθείσες σέ Άνω καί Κάτω Κώμη, έπαρχίας Κοζάνης, πολύ κοντά στήν Κοζάνη καί Βάνιτσα μετονομασθείσα σέ

του 14ου αϊ. αποδεικνύεται λανθασμένη· παρόλα αυτά ή σχετική ιστοριογραφία αναφέρθηκε κατ' επανάληψη σέ αυτό τόν άνιστόρητο κοινό τόπο.

Μέσα από τήν ιστορία τής έλληνόφωνης πόλης που δημιουργείται στην Τουρκοκρατία, δύο θέματα θά κυριαρχήσουν: ή τοπική διοικητική όργάνωση, κυρίως ή έκκλησιαστική, ή όποια άφορα τόσο στην ίδρυση ναών όσο και στή δράση τών έπισκόπων, και λιγότερο ή ιστορία τής κοινοτικής άρχής τής πόλης. Τό δεύτερο θέμα άφορα στην τοπική έκπαίδευση και βιβλιοθήκη σέ συνάρτηση μέ τήν τοπική λογιούσνη. Έκκλησία και παιδεία είναι τά δύο θέματα γύρω από τά όποια συσπειρώνεται και ίσχυροποιεί τίς θέσεις τής, από τό 1870, τό μεγαλύτερο μέρος τής βορειοελλαδικής ιστοριογραφίας²⁸. Στο παράδειγμα τής Κοζάνης, ή μητρόπολη Σερβίων και Κοζάνης και ή τοπική βιβλιοθήκη έδρεύουν στην πόλη και άντιπροσωπεύουν συμβολικά, αλλά και ούσιαστικά, τήν Έκκλησία και τήν παιδεία.

Η ίδρυση τής σχολής τής Κοζάνης άνάγεται στό 8' μισό του 17ου αϊ.²⁹. Έξάρτημά τής ήταν ή βιβλιοθήκη τής Κοζάνης, ή όποια γίνεται κοινοτική στις άρχές του 19ου αϊ., και πλουτίζεται συνεχώς μέ νέα βιβλία από τούς Κοζανίτες τής διασποράς. Στά τέλη του 19ου αϊ. κλείνει και άρχίζει νά ξαναλειτουργεί λίγο μετά τήν ένωση μέ τό έλληνικό κράτος. Από τότε θά πάρει διαφορετική κοινωνική διάσταση στή ζωή τής πόλης. Τό 1916 ίδρύεται τό «Αναγνωστήριο Κοζάνης»³⁰ σκοπός του: «ή πνευματική έπικοινωνία τών μελών αυτού» ... «ή έξυπηρέτηση τών πνευματικών άναγκών τής κοινωνίας τής Κοζάνης». Στην πόλη έγκαθιδρύεται ένα λαϊκής βάσης πνευματικό ίδρυμα μέ μόνο όρο τά μέλη του νά είναι 21 έτών, και οί άναγνώστες πάνω από 17, «ήμεδαποί και άλλοδαποί» και νά γνωρίζουν γραφή και άνάγνωση. Τέλος, ή διαχείριση του Άναγνωστηρίου είναι έκλεγόμενη και λαϊκή, και όχι έκκλησιαστική ή δημοτική³¹. Μέσα στό άναγνωστήριο ίδρύεται και τοπικό ιστορικό άρχειο: «έν ιδιαιτέρω τμήματι του άναγνωστηρίου θέλει ίδρυθη ιστορικό άρχειο, τό όποιον θά περιλαμβάνη πάν άνακαλυπτόμενον έγγραφον ή μνημείον άναγόμενον εις τήν ιστορίαν του τόπου· ή πρός πλουτισμόν και συντή-

Βεύη, έπαρχίας Φλωρίνης, στό δρόμο από τή Φλώρινα πρός τήν Έδεσσα πρός τό βυζαντινό Όστροβο.

28. Βλ. Στέφ. Παπαδόπουλος, *Έκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του έλληνισμού τής Μακεδονίας κατά τό τελευταίο τέταρτο τής τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, [Μακεδονική Βιβλιοθήκη άρ. 31], 1970 και Σοφία Βούρη, *Έκπαίδευση και Έθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση τής ΒΔ Μακεδονίας 1870-1904*, Αθήνα, Παρασκήνιο, 1992.

29. Ως έτος ίδρυσης ό Λιούφης ανέφερε τό 1668· πηγή του ό Χ. Μεγδάνης βλ. *Ιστορία τής Κοζάνης*, ό.π., σ. 39. Για τή χρονολογική άνασκευή τής ίδρυσης τής σχολής βλ. Χρ. Πατρινέλλης, «Οί πρώτοι δάσκαλοι τής σχολής τής Κοζάνης (Από τόν Γεώργιο Κονταρή ως τόν Ευγένιο Βούλγαρη)», π. Ό Έραμιστής, τ. 20, 1995, σ. 5-6.

30. *Καταστατικό του άνεγνωρισμένου σωματείου «Αναγνωστήριον τής Κοζάνης»*, Κοζάνη, Τυπ. Μ. Τζώνης, 1916.

31. στό ίδιο, άρθρα 2, 3, 30, 11-27.

ρησιν τούτου φροντίς ἀνήκει εἰς τόν διευθυντήν τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου»³². Τό 1923, στήν ἑλληνική πλέον Κοζάνη, θά γίνουν τά πανηγυρικά ἐγκαίνια τῆς βιβλιοθήκης, καί ἀρχίζει ὀριστικά μιὰ νέα περίοδος συνεχοῦς λειτουργίας. Στήν ἐναρκτήρια ὁμιλία τῶν ἐγκαινίων θά γίνει ἡ ἀπαραίτητη ἀναδρομή στούς ἱστορικούς συντελεστές τῆς, «Χορεῖται ἀρχιερέων καί ἱερέων, πλειάδες λογίων», δίπλα σέ αὐτούς καί οἱ ἔμποροι-ἐπιχειρηματίες τῆς κοζανίτικης διασποράς, ὁ Ν. Τακιατζῆς, ὁ Π. Μουράτης. Στήν ἴδια ὁμιλία θά δοθεῖ καί ἡ περιγραφή τῆς πόλης μέ τή δημοσίευση ἀποσπάσματος ἀπό τό ἀταύτιστο τότε ἔργο τοῦ Χ. Μεγδάνη «Ἀπογραφική ἔκθεσις τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους τῆς Μακεδονίας»³³.

Ἀπό τό 1923 πού ἐγκαίνιάζεται ἡ δημοτική βιβλιοθήκη τῆς Κοζάνης καί τό 1924 πού τυπώνεται ἡ *Ἱστορία τῆς Κοζάνης* τοῦ Π. Λιούφη θά ἀρχίσει νά πυκνώνει ἡ ἱστοριογραφική παραγωγή γιά τήν πόλη. Ὁ διευθυντής τῆς βιβλιοθήκης Ν. Δελιαλῆς (1895-1979)³⁴, ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1930 ἕως τή δεκαετία τοῦ 1970 ἐπιδίδεται σέ «σωστικές» ἱστοριογραφικές μελέτες, ξεκινώντας μέ ἄρθρα στήν κοζανίτικη ἐφημερίδα *Ἡχώ τῆς Μακεδονίας* γιά βυζαντινά καί μεταβυζαντινά μνημεῖα τῆς περιοχῆς, ἐκκλησιαστικά θέματα, Κοζανίτες τῆς διασποράς καί φυσικά τόν *Κατάλογο Ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης*³⁵, πού τυπώθηκε μετά τόν πόλεμο, τόν μοναδικό ὁδηγό μέχρι σήμερα στή σχετική βιβλιοθήκη. Τό θεματικό τρίπτυχο πού ἀπασχόλησε κυρίως καί τόν Ν. Δελιαλῆ ἦταν ἡ θρησκευτική ὀργάνωση, ἡ παιδεία καί ἡ βιβλιοθήκη, καθώς καί οἱ Κοζανίτες τῆς διασποράς. Μέ ἀφορμή τό τελευταῖο θέμα, ὁ ἴδιος θά ἐμπλακεῖ ἐνεργῶς στόν μεσοπόλεμο στή δύσκολη διευθέτηση τοῦ κληροδοτήματος τοῦ πλούσιου κοζανίτη ἀπόδημου στήν Οὐγγαρία, Παύλου Χαρίση (1830-1902) καί θά τυπώσει καί σχετικό τόμο³⁶. Ἡ θέση τοῦ Χαρίση ἀποτυπώνεται σέ ὑπόμνημά του πρὸς τόν Γεώργιο Α': «Σκέψεις περί ἐνώσεως τῶν ἀπανταχοῦ διεσπαρμένων Ἑλλήνων διὰ τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν Σχολείων» (Ἀθήνα 1873) στό ὁποῖο σημειώνει: «νομίζω ὅτι κατόρθωσα τή βοήθεια τοῦ τῆν Ἑλλάδα προστατεύοντος ἐθνικοῦ πνεύματος νά ἀνακαλύψω θεραπευτικόν τι μέσον, οὐτινος ὁ σπόρος μόνον ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ πολιτείᾳ τῆς Ἑλλάδος σπαρεῖς, δύναται ν' ἀναπτυχθῇ ἐπωφελῶς ὑπό τήν θερμὴν καί ὑψηλὴν βασιλικὴν σκέπην»³⁷. Οἱ στόχοι τοῦ Χαρίση καί τοῦ Δελιαλῆ διαπλέκονται γιά νά ὑφάνουν τόν ἴστό τῆς πανελληνίας ἐθνικῆς ἰδεολογίας.

32. στό ἴδιο, ἄρθρο 36.

33. Γ. Παναγιωτίδης, *Διάλεξις ἐπ' εὐκαιρία τῶν ἐγκαινίων τῆς Βιβλιοθήκης καί τοῦ Ἀναγνωστηρίου τῆς Κοζάνης*, 10 Ἰουλίου 1923, Κοζάνη, Τυπ. Κ. Τζῶνος, 1923, σ. 15-19.

34. Γιά τή ζωή καί τό ἔργο του βλ. π. Ἐλιμειακά, τχ. 6-7 (: Ἀφιέρωμα στόν Νικόλαο Δελιαλῆ), 1983.

35. Μέρος πρῶτο, Θεσσαλονίκη 1948 καί Μέρος δεύτερο, Θεσσαλονίκη 1964.

36. Ν. Δελιαλῆς, *Ἀναμνηστικὴ εἰκονογραφημένη ἔκδοσις Π. Χαρίση, μετὰ ἱστορικῶν σημειώσεων περὶ τῶν ἐν Οὐγγαρία καί Αὐστρία Ἑλληνικῶν κοινοτήτων*, τ. Α', Κοζάνη 1935.

Δεύτερος χρονολογικά ό Μ. Καλινδέρης (1905-1991), από τή Βλάστη Έορδαίας, ό όποίος ήταν καθηγητής Γυμνασίου πρώτα στήν Πτολεμαΐδα καί μετά στήν Κοζάνη³⁷. Ό συντοπίτης του άρχαιολόγος Α. Δ. Κεραμόπουλλος σημειώνει σέ ένα βιβλιοκριτικό σχόλιό του ότι ό Καλινδέρης ήταν υπάλληλος στό Λαογραφικό Άρχείο τής Άκαδημίας Άθηνών, αλλά έπειδή δέν μπορούσε νά βρεί «άνάλογον κατοικίαν» έφυγε ως έκπαιδευτικός στήν Κοζάνη³⁸. Φαίνεται ότι οί δυσκολίες διαβίωσης πού παρουσίαζε ή πρωτεύουσα έσπρωξαν τόν λόγιο-φιλόλογο πίσω στόν τόπο του. Ό Καλινδέρης, στά ίδια περίπου χρόνια μέ τόν Ν. Δελιαλή, έντόπισε πολύτιμο ιστοριογραφικό ύλικό καί μελέτησε καίρια θέματα, όπως οί συντεχνίες τής Κοζάνης, ό κώδικας τής μητροπόλεως Σισανίου καί Σιατίστης, ή κοινότητα τής Βλάστης κ.ά. Η τοπική ιστορία άποκτά μέ τόν Καλινδέρη πιό έπιστημονικό χαρακτήρα. Τά θέματα τής παιδείας καί τής έκκλησίας κυριαρχούν καί στό δικό του έργο· μιά νέα όμως ιστοριογραφική παράμετρος είναι φανερή στό έργο του: ό τοπικός βίος καί ό πολιτισμός, μέσα από τό θέμα τών συντεχνιών καί τής κοινότητας. Θα πρέπει έπίσης νά σημειωθεί ότι πρώτος ό Καλινδέρης άσκει κριτική στήν ιστοριογραφική τακτική του Π. Λιούφη, μέ άφορμή τήν άπόδοση βυζαντινής καταγωγής στόν πρώτο ιστοριογράφο τής Κοζάνης, τόν Χαρίση Μεγδάνη (1768;-1823)⁴⁰. Η έπιφανής βυζαντινή καταγωγή του Χ. Μεγδάνη από τά Σέρβια, αλλά καί ή σύνδεση τής οίκογένειάς του μέ τοπικά αξιώματα κατά τήν Τουρκοκρατία έλέγχονται ως έπισφαλή καί άνιστόρητα⁴¹. Η άρχή αύτης τής ιστορικής παρερμηνείας ξεκινά, κατά τόν Καλινδέρη, από τόν κοζανίτη γιατρό καί λόγιο Γ. Σακελλάριο, γαμπρό του Χ. Μεγδάνη, ό όποίος έζησε γιά ένα διάστημα στήν Τσαρίτσανη⁴², κοντά στή μονή Όλυμπιώτισσας. Ό Σακελ-

37. στό ίδιο, σ. 8-9. Βλ. έπίσης Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μιά βορειοελληνική πόλη*, ό.π., σ. 196.

38. Ό Μ. Καλινδέρης είχε σπουδάσει φιλολογία στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καί έκτός από τή διετή επαγγελματική του άπασχόληση, ως γραμματέα στό Λαογραφικό άρχείο τής Άκαδημίας Άθηνών, κάλυψε όλες τίς βαθμίδες τής Μέσης Έκπαίδευσης κυρίως στήν Κοζάνη καί στή Θεσσαλονίκη, όπου καί τύπωσε τά περισσότερα έργα του: Χρ. Μπέσσας, «Μνήμες καί κρίσεις γιά τόν Μιχάλη Καλινδέρη», π. *Παρέμβαση*, άρ. 102, Κοζάνη 1998, σ. 6.

39. Α. Δ. Κεραμόπουλλος, Βιβλιοκρισία: «Μ. Α. Καλινδέρη, *Σημειώματα Ιστορικά (έκ τής Δυτ. Μακεδονίας)*, του ίδιου, *Γραπτά μνημεία από τή Δυτ. Μακεδονία χρόνων Τουρκοκρατίας*, Πτολεμαΐδα 1939 καί 1940», π. *Άθηνά*, τ. 56, 1952, σ. 324-344.

40. Π. Λιούφης, *Ιστορία τής Κοζάνης*, ό.π., σ. 209-213.

41. Μ. Καλινδέρης, *Χαρίσιος Μεγδάνης (1768-1823)*, Άθήνα 1971, σ. 28-36. Η έκδοση έγινε μέ τήν εύκαιρία του έορτασμού τής εθνικής 150ετηρίδος καί συνοδεύεται από πρόλογο του μητροπολίτη Σερβίων καί Κοζάνης Διονυσίου.

42. Σύμφωνα μέ τό προσωπικό κατάστιχο έξόδων του, ό Γ. Σακελλάριος θρискόταν στήν Τσαρίτσανη τό 1800-1801· βλ. Β. Σαμπανόπουλος, «Οί μετοικεσίες του ίατροφιλοσόφου Γεώργιου Σακελλάριου», π. *Έλιμειακά*, τχ. 1, 1982, σ. 45.

Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου

λάριος φαίνεται ότι μετέφερε τίς πληροφορίες τών χρυσοβούλων τής 'Ολυμπιώτισσας στον Χ. Μεγδάνη. Από εδώ μπορεί νά ξεκινά καί ή σύγχυση γιά τή βυζαντινή καταγωγή τής οικογένειας του Μεγδάνη σέ συνάρτηση μέ αὐτή τής Κοζάνης. Στή συνέχεια ὁ Καλινδέρης κλείνει τόν κύκλο ἐλέγχου τών ἀνιστόρητων πληροφοριῶν, ὑπενθυμίζοντας ὅτι ὁ πεθερός του πατέρα του Χ. Μεγδάνη, ὁ ἔμπορος Λάσκος Σαπουντζής, ἦταν προπάππος του Π. Λιούφη⁴³, ὁπότε ἡ ὑποτιθέμενη παλαιά βυζαντινή καταγωγή του Μεγδάνη ἀνακαλοῦσε στον ἴδιο τόν Λιούφη.

Μιά σύντομη παρένθεση γιά τή νεώτερη κοζανίτικη ἱστοριογραφία θά παρατεθεῖ ἐδῶ, πρὶν τελειώσουμε μέ τόν μεσοπόλεμο ἀπ' ὅπου καί ξεκινήσαμε. Γύρω ἀπό τόν Ν. Δελιαλή⁴⁴ κυρίως δημιουργήθηκε ἕνας κύκλος τοπικῆς λογιουσύνης πού πλούτισε τή Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης μέ βιβλία, ἀρχαιολογικό καί ἀρχειακό ὑλικό. Ὁ δάσκαλος ἀπό τήν Αἰανή, Κ. Σιαμπανόπουλος, θά ξαναφέρει τή συζήτηση στήν τοπογραφία μέ τήν ἔννοια τῆς πατριδογνωσίας, διασώζοντας πολύτιμες πληροφορίες γιά τό ἱστορικό τοπίο τῆς περιοχῆς⁴⁵. Ἀπό τούς τελευταίους κρικούς αὐτῆς τῆς τοπικῆς ἀλυσίδας ἦταν ὁ διάδοχος του Δελιαλή στή Δημοτική Βιβλιοθήκη τῆς Κοζάνης, Βασίλης Σιαμπανόπουλος (1935-1996), λάτρης καί κυνηγός τῆς κοζανίτικης ἱστορικῆς πληροφορίας καί διήγησης. Τέλος, προσανατολισμένο στίς νέες ἱστορικῆς ἀνάγκες, τό 1995 ἰδρύθηκε τό Ἰνστιτούτο Βιβλίου καί Ἀνάγνωσης στήν Κοζάνη, μέ βάση πάντα τήν ἱστορική βιβλιοθήκη τῆς πόλης.

Ἡ βιβλιοθήκη⁴⁶ ἦταν καί παρέμεινε τό σημαντικότερο σημεῖο ἀναφορᾶς στήν πολιτιστική ζωή τῆς πόλης, ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Κοζάνης, ὅταν ὁ γάλλος δημοσιογράφος J. Leune, πολεμικός ἀνταποκριτῆς τῆς γαλλικῆς *Illustration* στό Βαλκανικό πόλεμο, ἔδωσε τήν πρώτη περιγραφή τῆς. Μετά τήν περιγραφή τῆς ἐπίσκεψης στή μητρόπολη τῆς Κοζάνης,

43. Μ. Καλινδέρης, *Χαρίσιος Μεγδάνης*, ὁ.π., σ. 32.

44. Γιά τόν Ν. Δελιαλή, ὡς ἐκπρόσωπο τῆς τοπικῆς κοζανίτικης λογιουσύνης εἶναι χαρακτηριστική ἡ ἐπιφυλλίδα του Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Ἱστορικά Κοζάνης», ἐφ. *Τό Βῆμα*, 2 Μαΐου 1970. Γιά τό θέμα τῆς τοπικῆς ἱστοριογραφίας γενικότερα βλ. Π. Μιχαλάρης, «Ἡ πρόσληψη τῆς τοπικῆς ἱστοριογραφίας», *Ἐπιστημονική συνάντηση στή μνήμη του Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., 1994, σ. 211-221.

45. Μέσα ἀπό τό κύριο ἔργο του, *Αἰανή. Ἱστορία - Τοπογραφία - Ἀρχαιολογία*, Θεσσαλονίκη 1974. Ὁ ἴδιος ἐπίσης ἦταν ἀπό τούς κύριους συνεργάτες του ἱστορικοῦ-τουριστικοῦ-λαογραφικοῦ τοπικοῦ ὁδηγοῦ, *Γνωριμία μέ τόν νομό Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1970.

46. Λείπει μιά συνολική ἱστορία τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Κοζάνης· βλ. Α. Σιγάλας, «Εἰσαγωγή» στό ἔργο του Ν. Δελιαλή, *Ἀναμνηστική εἰκονογραφημένη ἔκδοσις Π. Χαρίση*, ὁ.π., σ. ε'-η' καί Β. Σιαμπανόπουλος, «Κοθεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη», στό ἔνθετο ἀφιέρωμα *Ἐπτά Ἡμέρες* τῆς ἐφ. *Καθημερινή*, 1 Ὀκτωβρίου 1995, *Κοζάνη, ἡ καρδιά τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας* (ἐπιμ. Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου).

τόν "Άγιο Νικόλαο, οί ιερείς τόν οδηγούν πίσω από τήν εκκλησία: «μιά χαμηλή οικόδομη» ... «Παράθυρα μέ τεράστια σιδερένια κάγκελα» ... «Μιά σιδερένια πόρτα πού γυρίζει στίς στρόφιγγές της βαριά καί τρικλιζοντας» ... «Μέσα στούς τοίχους, μόλις άνοιξαν τά σιδερένια παραθυρόφυλλα πού προφυλάγουν άκόμα τά παράθυρα στό έσωτερικό, βλέπουμε ράφια γεμάτα βιβλία, χάρτες, κομμάτια σκαλισμένο μάρμαρο, άγγεϊα» ... «'Από μιά δοκό τής όροφής κρέμεται ένας παλιός χάρτης. Είναι ένα πολύ σπάνιο αντίτυπο τής *Χάρτας* πού σχεδίασε ό Ρήγας στά 1820 (έννοει 1796), γιά νά χρησιμέψει στούς επαναστάτες "Έλληνες» ... «'Εδω οί ιερείς έχουν συσσωρεύσει καί προφυλάξει από τούς Τούρκους όλα τά βιβλία πού τούς είναι άπαραίτητα γιά νά έξεγείρουν τό νεανικό πνεύμα τών παιδιών τής κοινότητας» ... «'Από έθνική εύλάβεια συγκέντρωσαν επίσης όλα τά άρχαϊα άντικείμενα πού οί πρόγονοί τους κατασκεύασαν καί πού τά 'βρισκαν κάποτε κάποτε στή χώρα» ... «Βιβλιοθήκη καί Μουσείο ήταν φυλαγμένα μέσα σ' αυτό τό ιερό τής έλληνικής σκέψης, πού κανένας δέν μπόρεσε νά παραβιάσει»⁴⁷. Κατά αυτόν τόν τρόπο παρουσιάζεται ή βιβλιοθήκη-μουσειο τής πόλης, θεματοφύλακας τής ιστορικής μνήμης της, έτοιμη νά ένσωματωθεϊ καί ιδεολογικά στόν κορμό τής έθνικης ιστοριογραφίας. Πρώτη έπίσημη πράξη άναγνώρισής της από τήν έλληνική πλευρά μπορεί νά άποτελεϊ ή έπίσκεψη του ίδιου του Έλευθέριου Βενιζέλου, πού μαρτυρεϊται εκεί τό 1918 όταν άνακηρύσσεται έπίτιμο μέλος της⁴⁸.

Ό μεσοπόλεμος είναι ή περίοδος πού θά φέρεϊ όλη αυτή τήν έθνική άγωνία στή δημοσιότητα σέ όλα τά επίπεδα τής τοπικης ζωής, μέ προεξάρχον στοιχείο τήν πολιτική έκφραση. 'Η καθημερινή ζωή αυτής τής περιόδου ξαναζωντανεύει στά έργα: *'Η γιαγιά μου ή Ρούσα* καί *'Η Πέτρινη πόλη* του Μιχ. Παπακωνσταντίνου⁴⁹, ό όποϊος ξαναφέρνει στό προσκήνιο μέ τόν τρόπο του τή συζήτηση γιά τό μερικό καί τό γενικό γιά τήν όποία μιλήσαμε παραπάνω. 'Η έπαρχιακή πόλη στό συγκεκριμένο έργο μπορεί νά περάσει στήν άνωθυμία, όχι γιατί χάνει τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, αλλά γιατί γίνεται αντιπροσωπευτική περίπτωση άνάγνωσης του μερικού.

Δύο γεγονότα σημάδεψαν άμετάκλητα αυτή τή χρονική περίοδο: τό πρώτο είναι ή έλευση 31.402 προσφύγων στήν Κοζάνη, σέ σύνολο 72.962 προσφύγων στή Δυτική Μακεδονία στό διάστημα 1924-1928⁵⁰· καί τό δεύτε-

47. Τό σχετικό κείμενο του J. Leune πού αναφέρεται στήν Κοζάνη έχει μεταφραστεί από τό γαλλικό *Une revanche, une étape*, Παρίσι 1914 από τόν Ν. Νεοκλή, *'Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μακεδονική έκστρατεία*, Άθήνα, Πολεμική Βιβλιοθήκη Φέξη, 1914 καί από τόν Β. Δ. Φόρη, «'Από τήν άπελευθέρωση τής Κοζάνης», π. *'Ελιμειακά*, τ. 7/20, 1988, σ. 28-29, όπου καί τό σχετικό απόσπασμα.

48. Γ. Παναγιωτίδης, *Διάλεξις επ' εύκαιρίαν των εγκαινίων τής Βιβλιοθήκης*, ό.π., σ. 25.

49. Άθήνα, Έστία, 1994 καί 1995 άντιστοίχως.

50. Εύστ. Πελαγίδης, *'Η άποκατάσταση των προσφύγων στή Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη, 'Αφοϊ Κυριακίδη, 1994, σ. 70.

Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου

ρο είναι ότι στο ίδιο διάστημα τίθενται οι προϋποθέσεις για τη μαζική εξόρυξη των τοπικών κοιτασμάτων λιγνίτη και τη μεταπολεμική βιομηχανική εκμετάλλευσή του⁵¹. Τό πρώτο –οί πρόσφυγες– εξυπηρέτησε τό δεύτερο –τήν ηλεκτροπαραγωγή– προσφέροντας έργατικό δυναμικό, δημιουργώντας μιά ολοκληρη πόλη δίπλα στην Κοζάνη, την Πτολεμαΐδα⁵². Έτσι ή περιοχή έγινε ή βάση της Δ.Ε.Η., ως ή κύρια ηλεκτροπαραγωγός περιοχή της χώρας, εξαιτίας του λιγνίτη και των υδροηλεκτρικών έργων του Αλιάκμονα. Καί τά δύο αυτά χαρακτηριστικά της κοζανίτικης μεσοπολεμικής ιστορίας μπορεί νά αποσιωπήθηκαν από τη νεώτερη ελληνική έθνική ιστοριογραφία για μεγάλο χρονικό διάστημα, αλλά ή άπουσία τους δηλώνει άκριβώς και τούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς της. Ό παραγκωνισμός τους από την έθνική ιστοριογραφία τούς εξοβέλισε και από την αντίστοιχη τοπική.

Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου

51. Βλ. Αίμ. Μπούσιος, *Τό έργο της Πτολεμαΐδας ή ή 'Ιστορία της Λιπτόλ*, Αθήνα 1997.

52. Σοφία Αύγερινου-Κολώνια, «Η πόλη της Πτολεμαΐδας: Δημιουργία της βιομηχανικής ανάπτυξης», στο Γκύ Μπουρζέλ (έπιμ.), *Η νεοελληνική πόλη*, Αθήνα, Έξάντας, 1989, σ. 199-220.